

Ερμηνευτικές ερωτήσεις ανοιχτού τύπου

▪ ΑΣΚΗΣΗ 1

Εκφώνηση

«ἐν αὐτοῖς»: Τίνος γένους λές πως είναι εδώ η επαναληπτική αντωνυμία; Με άλλη διατύπωση: Σε τι από τα προηγούμενα αναφέρεται η επαναληπτική αντωνυμία αυτής της φράσης;

(ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 163)

Απάντηση

Ο Αριστοτέλης με το «ἐν αὐτοῖς», το οποίο είναι ουδετέρου γένους, αναφέρεται στους τομείς συμπεριφοράς των ανθρώπων και όχι στους ίδιους τους ανθρώπους. Συγκεκριμένα αναφέρεται στο «ἐν τοῖς συναλλάγμασι», στο «ἐν τοῖς δεινοῖς», στο «περὶ τὰς ἐπιθυμίας» και στο «περὶ τὰς ὀργάς».

▪ ΑΣΚΗΣΗ 2

Εκφώνηση ερμηνευτικής ερώτησης

«ἔξεις»: Κουβεντιάστε μέσα στην τάξη για τον τρόπο με τον οποίο σχηματίστηκε αυτή η λέξη. Όταν από τη συζήτησή σας προκύψει η σημασία της αρχαίας ελληνικής αυτής λέξης, προχωρήστε πια τότε στη σύγκριση της σημασίας της αρχαίας ελληνικής λέξης με τη σημασία της νεοελληνικής λέξης ἔξη. Κρίνετε ύστερα από όλα αυτά τη σημασία με την οποία σας υποδείχτηκε παραπάνω να καταλάβετε την έκφραση: αἱ ἔξεις γίνονται.

(ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 163)

Απάντηση ερμηνευτικής ερώτησης

Στην ενότητα αυτή εμφανίζεται μια νέα έννοια, η «ἔξις». Η λέξη αυτή ετυμολογικά παράγεται από το θέμα του μέλλοντα του ρήματος «ἔχω» και συγκεκριμένα από το σεχ- > heχ- > ἔχ + την παραγωγική κατάληξη -σις, η οποία δηλώνει ενέργεια.

Αρχική σημασία της λέξης είναι το να κατέχει κανείς συνέχεια κάτι που έχει αποκτήσει.

Για τον Αριστοτέλη η λέξη απέκτησε ηθικό περιεχόμενο: είναι τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας, που αποκτιούνται με την επίμονη άσκηση και την επανάληψη κάποιων συγκεκριμένων ενεργειών. Οι «ἔξεις» είναι ένα από τα «γινόμενα ἐν τῇ ψυχῇ». Τα άλλα δύο είναι τα πάθη και οι δυνάμεις. Πάθη (πχ. επιθυμία, οργή, φόβος, χαρά, φιλία, μίσος) είναι όσα έχουν ως αποτέλεσμα την ευχαρίστηση ή τη δυσαρέσκεια. Οι δυνάμεις είναι οι δυνατότητες συμμετοχής στα πάθη, οι οποίες δεν αρκούν από μόνες τους για να χαρακτηριστεί κανείς καλός ή κακός, αλλά πρέπει να γίνουν μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα του. Τα μόνιμα αυτά στοιχεία αποκτιούνται με την επανάληψη μιας πράξης, που συνιστά την «ἔξιν». Ακριβώς ότι η «ἔξις» απορρέει από εθισμό και δεν είναι κάτι ἐμφυτο φαίνεται και από τη χρήση του ρήματος «γίνονται», το οποίο δείχνει ότι η «ἔξις» προκύπτει μέσα από μία διαδικασία, από ένα βαθμιαίο τρόπο διαμόρφωσής της και κατάκτησής της από τον άνθρωπο.

Σήμερα η λέξη έχει αποκτήσει ψυχολογικό περιεχόμενο και είναι η συνήθεια ως αποτέλεσμα επανάληψης, μάθησης ή συνεχούς επίδρασης του ίδιου παράγοντα.

▪ ΑΣΚΗΣΗ 3

Εκφώνηση ερμηνευτικής ερώτησης

«οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει»: γιατί ο Αριστοτέλης επιμένει στο εὐθὺς ἐκ νέων; Συμφωνείτε με τη θέση αυτή του φιλοσόφου, ιδίως με τη βαρύτητα που προσδίδει στη θέση του αυτή η προσθήκη της φράσης: μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν; (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 163)

Απάντηση ερμηνευτικής ερώτησης

Όπως και ο δάσκαλός του ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης τόνισε και ξανατόνισε τη μεγάλη σημασία που έχει η παιδεία και η αγωγή για την ιδιωτική (=προσωπική) και για τη δημόσια (=κοινωνική) ζωή του ατόμου. Και όλα αυτά βέβαια, γιατί πίστευε πως με την παιδεία και την αγωγή, η οποία εθίζει το άτομο σε συγκεκριμένους τρόπους συμπεριφοράς, το άτομο βοηθιέται στην απόκτηση της αρετής που είναι προϋπόθεση για την ευδαιμονία του ατόμου και της πόλεως.

Δύο πράγματα αισθάνθηκε πως έπρεπε να τονίσει με ιδιαίτερη έμφαση: α) την πρωτεύουσα σημασία της παιδείας και της αγωγής, και β) ότι όσο πιο νωρίς αρχίσει η παιδεία και η αγωγή, τόσο πιο πολλές θα είναι οι ελπίδες να αποδειχτούν αυτές αποτελεσματικές και γόνιμες.

Ειδικότερα, ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι ο εθισμός και η απόκτηση μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα μας έχει πολύ μεγάλη παιδαγωγική αξία. Γι' αυτό και εισάγει στην ενότητα αυτή το παιδαγωγικό του σχόλιο. Θεωρεί, λοιπόν, ότι ο άνθρωπος πρέπει να συνηθίζει από μικρός σε ηθικές ενέργειες, για να φτάσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών. Μάλιστα, αυτή η διεργασία πρέπει να ξεκινήσει από πολύ μικρή ηλικία, γιατί τότε συντελείται η διαμόρφωση της ηθικής του συνείδησης. Το φυσικό, οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού παίζει καθοριστικό ρόλο στη σωματική, συναισθηματική, ψυχική και πνευματική ανάπτυξή του. Επιπλέον, επειδή η διαδικασία αυτή απαιτεί πολύ χρόνο, κρίνεται σωστό να ξεκινήσει όσο γίνεται πιο νωρίς. Οι παιδαγωγικές αυτές αντιλήψεις του Αριστοτέλη συμφωνούν με τις σύγχρονες και φαίνεται ότι έπαιξαν και παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της σύγχρονης αντίληψης για την αγωγή.

▪ ΑΣΚΗΣΗ 4

Εκφώνηση ερμηνευτικής ερώτησης

Ποιος ο ρόλος των «ούτω δὴ καὶ» στην αρχή της παραγράφου;

Απάντηση ερμηνευτικής ερώτησης

Ο ρόλος των τριών λέξεων «Οὕτω δὴ καὶ» είναι εισαγωγικός στο νέο επιχείρημα του Αριστοτέλη. Συγκεκριμένα το τροπικό επίρρημα «οὕτω», είναι ομοιωματικό προς τα προηγούμενα και δηλώνει αναλογική θεώρηση του θέματος που ακολουθεί. Ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί δηλαδή σ' αυτή την ενότητα **αναλογικό συλλογισμό**: όπως για την εκμάθηση των τεχνών είναι απαραίτητος ο εθισμός σε κατάλληλες ενέργειες, έτσι και για την κατάκτηση των ηθικών αρετών έχει σημασία η επανάληψη ίδιων πράξεων («ὁμοίων ἐνεργειῶν»). Με τον συμπερασματικό σύνδεσμο «**δὴ**» **ανακεφαλαιώνονται** τα προηγούμενα, ενώ ο μεταβατικός σύνδεσμος «**καὶ**» **εισάγει το νέο επιχείρημα** με το οποίο δείχνει ότι και στις αρετές ισχύει το ίδιο που συμβαίνει στις τέχνες. Όπως η κατάλληλη ή η ακατάλληλη άσκηση κάνει τον τεχνίτη καλόν ή κακόν αντίστοιχα, έτσι και η ποιότητα του εθισμού στον χώρο των αρετών καθορίζει την ποιότητα των αποκτημένων αρετών.

▪ ΑΣΚΗΣΗ 5

Εκφώνηση

«Καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται»: ποια η θέση της πρότασης μέσα στην ενότητα και πώς καταλήγει σ' αυτή ο Αριστοτέλης;

Απάντηση

Η φράση «Καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται» αποτελεί την αποδεικτέα θέση, ότι δηλαδή τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας, είτε αυτά είναι καλά είτε κακά, διαμορφώνονται βάσει επαναλαμβανόμενων ενεργειών. Γι' αυτό και πρέπει οι ενέργειές μας να έχουν συγκεκριμένη ποιότητα. Επομένως, καταλαβαίνουμε ότι η στάση, η συμπεριφορά μας, οι πράξεις μας και γενικότερα οι επιλογές μας καθορίζουν αν θα αποκτήσουμε ή όχι τις ηθικές αρετές. Σ' αυτό το συμπέρασμα κατέληξε ο Αριστοτέλης με την αναλογική μέθοδο και με μια σειρά παραδειγμάτων από διάφορους τομείς συμπεριφοράς του ανθρώπου. Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι ο φιλόσοφος διακρίνει **δύο αντίθετους τρόπους συμπεριφοράς: ο ένας οδηγεί στην κατάκτηση των ηθικών αρετών, ενώ ο άλλος όχι**. Τα παραδείγματα αυτά έχουν ως εξής:

α) Στη συναναστροφή μας με τους άλλους ανθρώπους («τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους»), αν ακολουθήσουμε τον έναν τρόπο συμπεριφοράς, γινόμαστε δίκαιοι, ενώ αν ακολουθήσουμε τον άλλον, γινόμαστε άδικοι («οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι»),

β) Σε όσα προξενούν φόβο («τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς»), άλλοι συνηθίζοντας να δείχνουν θάρρος γίνονται ανδρείοι, ενώ άλλοι συνηθίζοντας να φοβούνται γίνονται δειλοί («ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρείοι οἱ δὲ δειλοί»),

γ) Σχετικά με τις επιθυμίες («τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας»), άλλοι ακολουθώντας τον έναν τρόπο συμπεριφοράς τις αντιμετωπίζουν με σύνεση και εγκράτεια, ενώ άλλοι ακολουθώντας τον άλλο τρόπο συμπεριφοράς ξεφεύγουν από τα όρια του μέτρου και γίνονται ακόλαστοι («οἱ μὲν γὰρ σώφρονες οἱ δὲ ἀκόλαστοι»),

δ) Σχετικά με όσα προξενούν οργή («τὰ περὶ τὰς ὀργάς»), άλλοι ακολουθώντας τον έναν τρόπο συμπεριφοράς τα αντιμετωπίζουν με πραότητα, ενώ άλλοι ακολουθώντας την αντίθετη συμπεριφορά γίνονται οργίλοι και ξεσπούν («οἱ μὲν πρᾶοι οἱ δὲ ὀργίλοι»).

▪ ΑΣΚΗΣΗ 6

Εκφώνηση ερμηνευτικής ερώτησης

Ποιον περιορισμό θέτει στο κείμενο ο φιλόσοφος σχετικά με τις έξεις;

Απάντηση ερμηνευτικής ερώτησης

Θέτει τον περιορισμό της ποιότητας στις ενέργειές μας: «Διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιὰς ἀποδιδόναι». Και σ' αυτό το σημείο καθοριστικός είναι ο ρόλος της επανάληψης, που πρέπει να γίνεται με ποιότητα, ώστε να προσδίδει την ανάλογη ποιότητα και στα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Επειδή η έξις είναι ουδέτερη έννοια, μπορεί να είναι καλή αλλά και κακή, η ποιότητα του εθισμού που την προκαλεί είναι καθοριστική για τη δική της ποιότητα. Γι' αυτό θεωρεί αναγκαίο (δει) ο Αριστοτέλης να φροντίζουμε για την ποιότητα των ενεργειών που οδηγούν στην έξιν. Ο φιλόσοφος επανέρχεται στην άποψή του ότι ενάρετες πράξεις λέγονται όχι μόνον αυτές που μοιάζουν με τις πράξεις των ενάρετων ανθρώπων, αλλά αυτές που γίνονται και με τον τρόπο που τις κάνουν οι ενάρετοι άνθρωποι. (Για τους αναγκαίους όρους ώστε να χαρακτηριστεί μία πράξη ενάρετη βλέπε Ενότητα 2^η, Ενότητα 6^η και Ενότητα 10^η των *Ηθικών Νικομαχείων*.)

▪ ΑΣΚΗΣΗ 7

Εκφώνηση ερμηνευτικής ερώτησης

Να σχολιάσετε την τελευταία περίοδο του κειμένου ως προς το περιεχόμενο και τη μορφή.

Απάντηση ερμηνευτικής ερώτησης

Όπως και ο δάσκαλός του ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης τόνισε και ξανατόνισε τη μεγάλη σημασία που έχει η παιδεία και η αγωγή για την ιδιωτική (=προσωπική) και για τη δημόσια (=κοινωνική) ζωή του ατόμου. Και όλα αυτά βέβαια, γιατί πίστευε πως με την παιδεία και την αγωγή, η οποία εθίζει το άτομο σε συγκεκριμένους τρόπους συμπεριφοράς, το άτομο βοηθιέται στην απόκτηση της αρετής που είναι προϋπόθεση για την ευδαιμονία του ατόμου και της πόλεως. Δύο πράγματα αισθάνθηκε πως έπρεπε να τονίσει με ιδιαίτερη έμφαση: α) την πρωτεύουσα σημασία της παιδείας και της αγωγής, και β) ότι όσο πιο νωρίς αρχίσει η παιδεία και η αγωγή, τόσο πιο πολλές θα είναι οι ελπίδες να αποδειχτούν αυτές αποτελεσματικές και γόνιμες.

Ειδικότερα, ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι ο εθισμός και η απόκτηση μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα μας έχει πολύ μεγάλη παιδαγωγική αξία. Γι' αυτό και εισάγει στην ενότητα αυτή το παιδαγωγικό του σχόλιο. Θεωρεί λοιπόν, ότι ο άνθρωπος πρέπει να συνηθίζει από μικρός σε ηθικές ενέργειες, για να φτάσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών. Μάλιστα, αυτή η διεργασία πρέπει να ξεκινήσει από πολύ μικρή ηλικία, γιατί τότε συντελείται η διαμόρφωση της ηθικής του συνείδησης. Το φυσικό, οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού παίζει καθοριστικό ρόλο στη σωματική, συναισθηματική, ψυχική και πνευματική ανάπτυξή του. Επιπλέον, επειδή η διαδικασία αυτή απαιτεί πολύ χρόνο, κρίνεται σωστό να ξεκινήσει όσο γίνεται πιο νωρίς. Οι παιδαγωγικές αυτές αντιλήψεις του Αριστοτέλη συμφωνούν με τις σύγχρονες και φαίνεται ότι έπαιξαν και παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της σύγχρονης αντίληψης για την αγωγή.

Παρόλο που ο λόγος του Αριστοτέλη είναι γενικά λιτός, στην τελευταία αυτή περίοδο του κειμένου («οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν») επιλέγει να συσσωρεύσει μια σειρά εκφραστικών μέσων, προκειμένου να καταδείξει την εξαιρετικά μεγάλη σημασία του εθισμού στην ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών:

- **σχῆμα επιδιόρθωσης:** «οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν»
- **σχῆμα λιτότητας:** «οὐ μικρὸν»
- **σχῆμα ἄρσης - θέσης:** «οὐ μικρὸν ... ἀλλὰ πάμπολου»
- **υπερβολή:** «τὸ πᾶν»
- **ανιούσα κλιμάκωση:** «οὐ μικρὸν -> πάμπολου -> τὸ πᾶν»

▪ ΑΣΚΗΣΗ 8

Εκφώνηση

Να εντοπίσετε τα εκφραστικά μέσα της ενότητας.

Απάντηση

Αναλογίες

«οὕτω δὴ καὶ»

«ὁμοίως δὲ»

Αντιθέσεις: τονίζουν τους δύο αντίθετους τρόπους συμπεριφοράς

«φοβείσθαι ἢ θαρρεῖν»

«οἱ μὲν ἀνδρείοι οἱ δὲ δειλοὶ»

«οἱ μὲν σώφρονες ... οἱ δ' ἀκόλαστοι»

«οἱ μὲν πρᾶοι ... οἱ δ' ὀργίλοι»

«οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτωςι ≠ οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτωςι»

Χιαστό σχῆμα

«ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρεῖοι οἱ δὲ δειλοὶ»

Σχήμα από κοινού

«γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι ... οἱ δὲ δειλοὶ (γινόμεθα)»

«οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι (γίνονται)»

«οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτωςι ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφεσθαι, οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτωςι (ἀναστρέφεσθαι)»

Σχήμα υπερβατό

«ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει»

Παρόλο που ο λόγος του Αριστοτέλη είναι γενικά λιτός, στην τελευταία περίοδο του κειμένου («οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν») επιλέγει να συσσωρεύσει μια σειρά εκφραστικών μέσων, προκειμένου να καταδείξει την εξαιρετικά μεγάλη σημασία του εθισμού στην ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών:

- **σχῆμα επιδιόρθωσης:** «οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν»
- **σχῆμα λιτότητας:** «οὐ μικρὸν»
- **σχῆμα ἄρσης – θέσης:** «οὐ μικρὸν ... ἀλλὰ πάμπλου»
- **υπερβολή:** «τὸ πᾶν»
- **ανιούσα κλιμάκωση:** «οὐ μικρὸν -> πάμπλου -> τὸ πᾶν»

Λεξιλογικές ασκήσεις

▪ ΑΣΚΗΣΗ 1

Εκφώνηση

Να βρείτε στο κείμενο λέξεις ετυμολογικά συγγενείς με τις παρακάτω: ομοιογένεια, πληθώρα, δέος, μισαλλοδοξία, θαρραλέος, περιστροφή.

Λύση

ομοιογένεια: ὁμοίως

πληθώρα: πάμπλου

δέος: δεινοῖς

μισαλλοδοξία: συναλλάγμασι

θαρραλέος: θαρρεῖν

περιστροφή: ἀναστρέφεσθαι

▪ ΑΣΚΗΣΗ 2

Εκφώνηση

Να δώσετε δύο ομόρριζα (απλά ή σύνθετα) στα νέα ελληνικά για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις: πράττοντες, ὀργίλοι, ἀναστρέφεσθαι, ἐνεργειῶν, ἀποδιδόναι.

Λύση

πράττοντες: πράγμα, πρακτικός

ὀργίλοι: οργή, οργιαστικός

ἀναστρέφεσθαι: στροφή, αποστροφή

ἐνεργειῶν: εργάτης, περιέργεια

ἀποδιδόναι: δόση, δώρο

▪ ΑΣΚΗΣΗ 3

Εκφώνηση

Να βρείτε συνώνυμα στα αρχαία ελληνικά για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις: πράττοντες, ἀνδρεῖοι, πρᾶοι, ἐνεργείας, ἀκολουθοῦσιν.

Λύση

πράττοντες = ποιῶντες, δρῶντες

ἀνδρεῖοι = γενναῖοι

πρᾶοι = ἥρεμοι, γαλήνιοι

ἐνεργείας = πράξεις

ἀκολουθοῦσιν = ἔπονται

Εκφώνηση

Με την ποιητική ή αναφορική λειτουργία των λέξεων που ακολουθούν (συγγενών ετυμολογικά με όρους του διδαγμένου κειμένου) να σχηματίσετε ισάριθμες περιόδους λόγου: 1. στρόφιγγα, 2. δορυφόρος, 3. πυροδοτώ, 4. διενέργεια, 5. έμφαση, 6. πολυμιγής, 7. τροφοδοτώ, 8. φαρέτρα, 9. κυοφορία.

Λύση

Ενδεικτικές απαντήσεις:

1. Κλείνει η στρόφιγγα των προσλήψεων.
2. Οι αναπτυσσόμενες χώρες γίνονται συχνά δορυφόροι των ισχυρών οικονομικά χωρών με επεκτατικές βλέψεις.
3. Η αστυνομική επιχείρηση στο λιμάνι του Πειραιά πυροδότησε καταιγισμό πολιτικών δηλώσεων.
4. Ο εισαγγελέας διέταξε προ ημερών τη διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης για αναζήτηση τυχόν ποινικών ευθυνών.
5. Δίνεται έμφαση στη συνεργατική μάθηση και όχι στην αποστήθιση γνώσεων.
6. Ο πληθυσμός της πόλης είναι πολυμιγής: αυτό διαπιστώνεται από τα ονόματα.
7. Οι συνεχείς αναφορές στην προοπτική του ΔΝΤ τροφοδοτούν κλίμα εντονότατης ανασφάλειας στο εσωτερικό της χώρας.
8. Η χώρα διαθέτει αρκετά όπλα στη φαρέτρα για την αντιμετώπιση της κρίσης.
9. Ύστερα από μια επώδυνη κυοφορία και μετά την ολοκλήρωση των δύσκολων διαπραγματεύσεων με την ΕΕ, η οικονομική πολιτική έχει δρομολογηθεί.